

JAROSLAV MANDÁT

NOVÝ SLOVNÍK RUSKÝCH SPISOVATELŮ*)

(Na okraj teorie a dějin naukové prózy)

Slovník spisovatelů toho či onoho národního písemnictví je důležitým útvarem věcné prózy. Má své zákonitosti, kompoziční postupy a strukturu, které se utvářely teprve postupem času. V starší době vznikal — na rozdíl od naší současnosti — z nedostatku prací a příruček o dějinách národní literatury. Jeho autorem mohl být tehdy i jednotlivec. Tak tomu bylo např. v Rusku 18. století. Před dvěma sty lety — v roce 1772 — vydal v Petrohradě známý ruský osvícenec N. I. Novikov knihu *Opyt istoričeskogo slovarja o rossijskich pisateljach*. Slovník obsahoval sice jen 123 hesel (od písmene A do KUL podle ruské abecedy), avšak byla to vůbec první publikace tohoto druhu na ruské půdě. V 18. století, v 19. století a na počátku 20. století vyšla pak v Rusku řada slovníků ruských spisovatelů (tzv. kriticko-biografických nebo bio-bibliografických slovníků). V první polovině 19. století se dělily dokonce na slovníky světských a duchovních spisovatelů. Soupis a analýzu všech těchto publikací obsahuje jednak starší práce A. A. Fomina² z roku 1934, jednak kniha Je. I. Ryski na³ z roku 1949. Jde o tak rozsáhlý materiál, že jsme nuceni odkázat čtenáře na tyto příručky. Kulminačním bodem práce předrevolučních literárních historiků v dané oblasti byly nesporně slovníky prof. S. A. Vengerova z konce 19. století a počátku 20. století. Jejich rozbor — byl i velmi stručný — je pro nás v mnohém směru poučný.

S. A. Vengerov pracoval na svých slovnících několik desetiletí (od poloviny osmdesátých let 19. století až do své smrti v roce 1920). Za tu dobu se pokusil jako jednotlivec sestavit celkem tři velké slovníky ruských spisovatelů. Ani jeden z nich však neukončil. Všimněme si, jak se měnil charakter každého z nich jednak pod tlakem reálných podmínek, jednak proto, že byly založeny na holé utopii.

První Vengerovovou prací tohoto druhu byl *Kritiko-biografičeskij slovar russkich pisatelej i učěnych*.⁴ Autorův záměr byl neobyčejně široký. Slovník měl zachytit všechny ruské spisovatele a učence „od počátků ruské vzdělanosti“ až do 19. století, tj. za dobu téměř jednoho tisíciletí. Vengerov se nechtěl omezit na slovesné umělce. Nerespektoval ani hodnotící hlediska. Zařazoval do svého slovníku nejen významné spisovatele, ale i druhořadé,

*) *Русские писатели. Биобиблиографический словарь*. Справочник для учителя. Ред. коллегия: Д. С. Лихачев, С. И. Мапинский, С. М. Петров, А. И. Ревякин. Составители А. П. Спасибенно и Н. М. Гайденков. Москва, „Просвещение“, 1971 728 стр.

¹ Ruské slovníky spisovatelů (mj. i Novikovův) znovu vydal P. Jefremov ve své knize: *Материалы для истории русской литературы*. СПб. 1867, XII, 216 стр.

² А. Г. Фомин, *Путеводитель по библиографии, биобиблиографии, историографии, хронологии и энциклопедии литературы*. Систематический, аннотированный указатель русских книг и журнальных работ, напечатанных в 1736—1932 гг. Ленинград, ГИХЛ, 1934, 335 стр.

³ Е. И. Рыский, *Библиографические указатели русской литературы XIX века*. Изд. Всесоюзной книжной палаты. Москва 1949, 260 стр.

⁴ С. А. Венгеров, *Критико-библиографический словарь русских писателей и ученых* (От начала русской образованности до наших дней). Тт. I—IV, СПб. 1889—1904.

ba zcela bezvýznamné literáty a kulturní pracovníky. Každému z nich věnoval podle možnosti velmi obšírnou stať, obsahující podrobný výklad o životě a tvorbě dané osoby. Některá hesla se mu rozrostla na malé monografie; tak např. stať o K. S. Aksakovovi má 118 stran. Hlavní důraz kladl Vengerov na kritické posouzení spisovatelova díla. Je to ostatně vyjádřeno už samým názvem publikace. Bibliografie v ní zaujímá poměrně skromné místo.

Vengerovovi se podařilo získat asi sto spolupracovníků. Jedním z nich byl dokonce L. N. Tolstoj, autor hesla o selském spisovateli Bondarevovi (v 5. svazku slovníku). Spoustu doplňků a připomínek dostával autor od svých čtenářů. Nicméně brzy se ukázalo, že sestavit slovník podle takovýto celkem romantických hledisek je iluzí. Už ve 4. svazku upustil Vengerov od abecedního pořádku. V 5. a 6. svazku najdeme již hesla snad na všechna písmena ruské abecedy, ačkoliv badatel dosud neukončil třetí písmeno ruské abecedy „V“. První Vengerovův slovník zůstal tedy třet (po 2 1/2 písmen) na samém počátku. Na konci 6. svazku začal autor otiškovat v abecedním sledu autobiografie spisovatelů a kulturních pracovníků. Kriticko-biografický princip se ze slovníku úplně vytratil.

Vengerov se z neúspěchu svého prvního pokusu značně poučil. V roce 1900 začal vydávat s pomocí Akademie věd svůj druhý slovník — *Istočniki slovarja russkich pisatelej*.⁵ Snažil se v něm vyhnout všem úskalím, na nichž dříve ztroskotal. Zřekl se obsáhlých kritických rozborů a biografií jednotlivých spisovatelů. Rozšířil však bibliografickou část každého hesla. Změna charakteru nového slovníku vedla i ke změně jeho názvu. Z původního „kriticko-biografického“ slovníku se stal „pramenný“ slovník — „Istočniki slovarja“. Vengerov dokonce zůžil i bibliografii. Uváděl jenom bibliografii prací o příslušných spisovatelích (až do roku 1900), nikoliv však bibliografii textů jejich děl. Tyto změny přispěly k tomu, že se mu podařilo dovést svůj druhý slovník od písmene „A“ až po slovo „NEKRASOV“ (podle ruské abecedy). Práce vycházela pomalu. Její čtyři svazky dostali čtenáři do rukou v letech 1900—1917. Publikace zachycuje materiál v takové šíři, že nemá dodnes konkurenta. Patří k běžným příručkám každého rusisty.

Dvou kompozičních zásad se však Vengerov nikdy ve své slovníkářské práci nevzdal: 1) široký časový úsek (od 11.—19. století); 2) uvádění nejen „velkých“ spisovatelů, ale i „malých“ literátů. Na těchto dvou principech vybudovali pak sovětská badatelé svůj první slovník spisovatelů.

Třetí Vengerovův slovník o dvou svazcích z let 1915—1918 nese sice název shodný s prvním jeho slovníkem,⁶ ale nemá s ním celkem nic společného. Je to jen „předběžný soupis ruských spisovatelů a učenců a první údaje o nich“, jak čteme na spodním okraji titulního listu. Materiál se ovšem uvádí opět bez časového omezení a hodnotících hledisek. Na to jsme si již u Vengerova zvykli. Autor tentokrát zcela potlačil kriticko-biografický a bibliografický princip. Každé heslo je docela stručnou informací o příslušné osobě, např.: „Гоголь (Яновский), Ник. Вас., знаменитый писатель, р. 19 или 20 мар. 1809 в Сорочинцах, Полтав. губ., с. В. А. Г., + в Москве 21 ф. 1852“, anebo: „Вилинский, Сегр. Григор., проф. новорос. ун., р. 1876, с. штаб-офицера, магистр. русск. словесн.“ Slovník končí slovem „PAVLOV“.

Sovětská literární věda již náležitě zhodnotila slovníkářskou práci prof. S. A. Vengerova.⁷ Vyčítá mu však, že si tvrději kládł úkoly, které byly v jeho době — na rozdíl od Novikovovy doby — nad síly jednotlivcovy. Dnes to platí dvojnásobně.

Ruští literární historikové vydali před Revolucí řadu slovníků spisovatelů, avšak ani jednu literární encyklopedii. V sovětském období jsme zase svědky opačného jevu. Sovětská badatelé se už pokusili o dvě literární encyklopedie⁸ a vydali velkou všeobecnou encyklopedii, avšak na jejich první slovník ruských spisovatelů jsme čekali více nežli padesát let. Slovník spisovatelů a literární encyklopedie jsou sice spřízněné žánry naukové prózy, avšak

⁵ С. А. Венгеров, *Источники словаря русских писателей*. Тт. I—IV (А—Некрасов). Пб.-Пг., АН, 1900—1917.

⁶ Проф. С. Венгеров, *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (От начала русской образованности до наших дней)*. 2-ое, совершенно переработанное, иллюстрированное издание. Тт. I—II, Петроград 1915—1918.

⁷ А. Г. Калентьева, *Влюбленный в литературу*. Очерк жизни и деятельности С. А. Венгерова. 1855—1920. Изд. „Книга“, серия „Деятели книги“, М. 1964, 80 стр. — Naše recenze o knize otištěna v čas. „Ruský jazyk“ 8 (1966) 374—375.

⁸ *Литературная энциклопедия*. Тт. I—IX, А-Роман, М. 1929—1935; т. XI, Стансы-Фортуерри, Москва 1939. — *Краткая литературная энциклопедия*. Тт. I—VI, Москва 1962—1971.

liší se jednak dobou svého vzniku, jednak šíří své tematiky. Slovník spisovatelů je starší žánr. Literární encyklopedie je zase žánr tematicky širší. Pojednává nejen o spisovatelích jednoho národa, ale všech národů a dob. Navíc obsahuje stati o literárních žánrech, stylech, směrech, vydavatelstvích, společnostech atpod. Zdá se, že literární encyklopedie dokonce vznikaly jednak rozšiřováním a obrůstáním slovníkového žánru, jednak vyčleňováním z již existujících naučných slovníků (všeobecných encyklopedií). Každý ze tří uvedených žánrů naukové prózy může mít i několik variant. Známe např. slovníky spisovatelů pro učitele, dětské encyklopedie aj. Otázka, komu má příručka sloužit, je otázka základní a mění charakter původního žánru. Proto by se mělo heslo o daném spisovateli v slovníku lišit od téhož hesla v literární encyklopedii.

V roce 1971 vyšel dlouho očekávaný první slovník ruských spisovatelů sestavený sovětskými literárními badateli — Русские писатели. Má podtitulek: „Пříručka pro učitele“. Je to tedy užší, řekli bychom „pedagogická“ varianta obecného typu slovníku spisovatelů. Odpovídá tomu jak kompoziční struktura publikace, tak obsah jejích hesel. Slovník obsahuje zhruba 300 hesel a má přes 700 stran velkého formátu. Zachycuje ruské písemnictví 11.—19. století. Obsáhlý materiál je rozdělen do tří oddílů: staroruská literatura, literatura 18. století a literatura 19. století. Ražení spisovatelů uvnitř každé části je abecední. Autoři někde přeročlili časový a tematický rámec své práce. Mezi spisovateli 19. století uvádějí Bunina, Kuprina, Veresajeva a jiné básníky, kteří tvořili převážně až ve 20. století. Najdeme tu rovněž stati o literárních kritikách A. M. Skabičevském, A. L. Volynském a N. K. Michajlovském. Pro čtenáře je to sice příjemný, ale trochu nečekáný objev. Při abecedním řazení materiálu museli autoři nutně narazit na svízelný problém: středověké písemnictví je z velké části anonymní. Vyřešili ho zajímavým způsobem. V prvním heslu slovníku „Автор, Слова о полку Игореве“ i anonimnyje avtory z drevnerusskoj literature“ pojednali obecně o anonymitě staroruské literatury a pak konkrétně jen o „Slovu o pluku Igorově“. O většině významných památek staroruského písemnictví se ve slovníku nehovoří.

Převážná část hesel je věnována ruským spisovatelům 19. století (asi 85 % z celkového počtu tří set). Ruské literatuře 18. století je věnováno 39 hesel, staroruské literatuře 19 hesel. V příručce pro pedagogickou praxi je takovéto rozvržení materiálu pochopitelné. Výběr spisovatelů 19. století je vsuktu velkorosý. Kromě statí o významných ruských básnících najdeme v slovníku hesla o řadě méně známých literátů. Jsou tu dokonce stati o spisovatelích o nichž se nepíše ani ve vysokoškolských učebnicích (např. o V. V. Rozanovovi, V. S. Solovjevovi aj.). Zvláštní ocenění si zaslouží zařazení hesel o ruských spisovatelkách.

Každé heslo je napsáno podle téhož schématu. Má zpravidla tři části. Nejdříve se uvádí jméno (s označením správného přízvuku), datum a místo narození a smrti a jedním nebo dvěma slovy charakteristika umělceova tvůrčího profilu, např.: básník; spisovatel; literární kritik a publicista atd. Druhá část hesla je nejobsáhlejší. Autoři jednotlivých statí se tu snaží mnohem výrazněji než jiné encyklopedie podtrhnout základní rysy spisovatelovy osobnosti a ty stránky jeho životní a tvůrčí dráhy, které měly význam nejen pro jeho dobu, ale zanechaly stopy i v dalším vývoji ruského písemnictví. Někdy věnují pozornost jenom jednomu dílu nebo cyklu děl daného básníka. Třetí a závěrečnou část každého hesla tvoří bibliografie textů umělceova díla a prací o něm (předrevolučních a sovětských). Jsou tu někdy uvedena i zahraniční vydání textů (např. u hesla „Rozanov“) nebo prací zahraničních slavistů (např. u hesla „Гончаров“). Je to ovšem stručná výběrová bibliografie. Má poskytnout čtenáři první informace o předmětu jeho zájmu.

V krátké redakční poznámce čteme, že se hesla slovníku „poněkud“ (rus.: neskol'ko) liší od encyklopedií.⁹ Snažili jsme se seznámit čtenáře s těmito odlišnostmi. Je dobré, že si autoři publikace ujasnili žánrové zvláštnosti své práce. Proto také má slovník pevnou a ucelenou strukturu. Na tom nic nemění skutečnost, že ji někde „přetáhli“, např. zařazením Bunina mezi spisovatele 19. století.

Hlavním iniciátorem recenzované knihy byl zřejmě Aleksandr Petrovič Spasi benko. Jeho péru patří celkem 60 hesel o ruských spisovatelích 18. a 19. století. Znali jsme ho dosud jako autora studií o méně významných literátech.¹⁰ Slovník nás nyní přesvědčil o tom, že je oblíbené téma jeho badatelské činnosti. Při volbě svých spolupracovníků měl vesměs šťastnou ruku. Kromě příslušníků starší generace sovětských literárních historiků získal pro svoji myšlenku velký počet badatelů mladší generace, citlivější k novým poznatkům a vývojovým tendencím v sovětské literární vědě. Doložme to alespoň dvěma příklady.

⁹ Tamtéž, str. 5.

¹⁰ Srov. např. jeho monografii: *А. И. Эртель. Писатель — восьмидесятник. Очерк жизни и творчества*. Изд. „Наука“ Казахской ССР, Алма-Ата 1966, 183 стр.

I. A. Revjakinová rozbila ve své svěže napsané stati o A. A. Bestuževovi-Marlinském starou koncepci spisovatelovy tvorby. Svě pojednání končí slovy: „Острота и ожесточенность борьбы за реализм в конце 30—40-х гг. вызвали, однако, в справедливых выступлениях Белинского и необоснованные резкие оценки прозы Бестужева, которые во многом пересматриваются в наше время.“¹¹ Sovětská literární věda dnes nechápe romantismus jako umělecký směr nižšího řádu než realismus. V tomto duchu vyzněly i konference o romantismu, konané nedávno v SSSR.¹² S požadavkem historického přístupu k estetického odkazu Bělinského se pak stále častěji setkáváme na stránkách sovětských časopisů.¹³

M. S. Gorjačkinová, autorka hesla o N. S. Leskovovi, opravila zase dosavadní negativní, anebo jaksí rozpačité pojetí uměleckého odkazu tohoto skvělého ruského prozaika. Ocítujeme z její stati alespoň jednu větu: „Реалистические произведения Лескова 60-х гг. и особенно сатира „Воительницы“ и „Расточителя“, не дают оснований зачислять его в этот период безоговорочно в реакционный лагерь, они свидетельствуют скорее об отсутствии у него твердых идейных позиций“.¹⁴ Klidný a věcný tón stati působí přesvědčivě.

Už oba uvedené příklady svědčí o tom, že recenzovaný sborník umožňuje pozornému čtenáři postihnout současný stav sovětské literární vědy. Netvrdíme ovšem, že všechna hesla publikace jsou napsána na vysoké vědecké úrovni. Tak např. stať o N. A. Někrasovovi působí dosti rétoricky. V úvodní poznámce knihy pak postrádáme alespoň zmínku o domácí slovníkářské tradici. Připíšme však autorům k dobru, že opatřili většinu hesel (s výjimkou oddílu staroruské literatury) portréty spisovatelů.

¹¹ Cit. kn. *Русские писатели. Библиографический словарь*, str. 193.

¹² V lednu 1969 uspořádalo několik moskevských ústavů vědeckou konferenci pod názvem „Искусство романтической эпохи“. Zpráva o ní z péra I. Rackého končí slovy: „При всем обилии и разнообразии точек зрения, представленных на сессии, можно заметить общую для всех докладов тенденцию: изживать отношение к романтизму как к искусству низшего по сравнению с реализмом ранга, показать суверенную ценность романтического искусства, раскрыть его разнообразие и сложность, — словом, утвердить, что романтизм был самостоятельным и очень важным этапом в развитии мировой культуры — и именно как романтизм, а не в качестве предюдии к критическому реализму, что романтическое постижение и отражение мира для своего периода явилось вполне закономерным“ (čas. „Вопросы литературы“, 6 (1969) 247). Starou koncepci romantismu odsoudil i A. Nikoljukin (tamtéž, 8 (1969) 234) aj.

¹³ Tak např. doc. B. T. Jegorov nedávno napsal: „Груз традиционных представлений о Белинском как „эталоне“ эпохи, заставляющем рассматривать всех остальных мыслителей и художников лишь по степени их приближения к нему, очень тяжел“ (čas. „Вопросы литературы“ 8 (1969) 229).

¹⁴ cit. kn. *Русские писатели. Библиографический указатель*, str. 403.